

УДК 821.161.1.09-31

ОСОБЛИВОСТІ ХРОНОТОПУ В РОМАНІ ВЛАДІМІРА НАБОКОВА “МАШЕНЬКА”

Тетяна Кушнірова

*Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003,
e-mail: ku_ta@rambler.ru*

Простежено жанрово-стильові особливості роману В. Набокова “Машенька”, зокрема, роль хронотопу у жанровому наповненні твору. Розглянуто жанровий зміст, наративну структуру, визначено жанрові та стильові домінанти. Проаналізовано хронотоп теперішнього (соціально-побутовий, особистісний) та хронотоп минулого (ідилічний), що поєднані образом головного героя. Досліджено мотивну організацію твору: мотив самотності, туги, відчуження, мотив потягу. Виокремлено особливості індивідуального стилю митця, а також зв'язок із літературними традиціями.

Ключові слова: жанр, стиль, хронотоп, домінанта, літературна традиція.

Творчість Владіміра Набокова довгий час була невідомою широкому загалу читачів та несправедливо забута. Лише наприкінці минулого століття доробок митця повернуто до читача. Дослідників (Г. Струве, Ю. Михайлова, Я. Погребної, О. Хонг, Д. Морозова, Н. Мірошнікова, Н. Степанова, Йен Тинг чиа, Ю. Рикуніна, О. Іванова та ін.) зацікавили філософсько-психологічні уподобання митця, проблеми мови, стилю, однак ґрунтовного аналізу хронотопу в творчості письменника ще не зроблено у сучасному літературознавстві. Тож ми маємо на меті провести детальне дослідження роману В. Набокова “Машенька”, дослідити його жанрову природу, наративну структуру, зацентувати увагу на хронотопі твору.

Твір В. Набокова “Машенька” (1926) є одним із перших романних зразків письменника “російського” періоду, виписаний у реалістичній манері” [1, с. 24]. Художній світ роману пронизаний ліричними картинками минувшини, наповнений ностальгічною тугою за втраченим щастям. У передмові до англійського видання В. Набоков згадував про “міцну настоянку особистої реальності” (автобіографізм – Т. К.), що допомагає “звільнитися від себе самого” [2, с. 16]. “Машенька” – це автобіографічне полотно, що відтворює ідилічну історію кохання молодого письменника, оздоблену творчим вимислом.

Жанрово твір нагадує повість (малий об'єм тощо), однак полісуб'єктність, множинність поглядів зближує його із романними текстами. У “Машеньці” створюється певна картина світу: російський пансіон в Берліні репрезентує зріз російської еміграції, психологічний стан вигнання представлено крізь свідомість різних персонажів, через ставлення до буття визначається індивідуальність кожного. Головний герой роману Лев Глібович Ганін є символом нового російського покоління, життєві сили якого підірвані

соціально-політичними потрясіннями, що призвели до життєвої невизначеності. Старий російський поет Антон Сергійович Підтягін є представником повільно зникаючої на чужині інтелігенції. Алферов з його “маслом смазаним тенорком” [3, с. 44] уособлює пристосуванство, Клара, дівчина двадцяти шести років, – особистісну невизначеність, балетні танцівники Колін і Горноцетов втілюють життєве марнотратство, оскільки живуть за принципом “метелика”: люблять весело, красиво жити й не переймаються майбутнім. Мешканці пансіону різняться не лише соціальним статусом, але й віком, що дає змогу бачити в них представників різних поколінь російського суспільства дев’ятнадцятого–початку двадцятого століття.

Із мотивом еміграції пов’язаний мотив ностальгії, що є головним у романі. Ставлення героїв до Росії – ключова проблема діалогічно-монологічного мовлення. Пансіон, який так майстерно змалював автор, уособлює особистісний і культурний занепад. Пані Дорн, господиня пансіону, самотня жінка, що часто сидить у своєму старому кріслі в запиленій кімнаті і розмовляє з собакою. Іноді вона проводить час у спілкуванні з поетом Підтягіним, стан здоров’я якого з кожним днем погіршується. Не дивлячись на часті приступи, старий поет намагається, однак безрезультатно, отримати візу до Парижа, де живе його племінниця, де “очень дешевые длинные хрустящие булки и красное вино” [3, с. 39]. Його мрія – пройти бюрократичні поневіряння та отримати дозвіл на виїзд, – завдяки Ганіну в фіналі роману здійснюється, однак страшний приступ не дає можливості сприймати ситуацію оптимістично. Поет розуміє, що приречений на життєву самотність та поневіряння.

Мотив самотності та екзистенційної туги є головним у романі й формує світо-відчуття кожного персонажа. Клара, “полногрудая барышня с замечательными синевато-кариими глазами” [3, с. 42], таємно закохана у Ганіна і часто замислюється щодо скороминучості життя. Вона із тугою згадує своє минуле, мріє щодо майбутнього: безрадісними є її роздуми. Сам Ганін страждає від невизначеної туги, наслідком якої є відсутність роботи та сумнівні стосунки з Людмилою, яка його “дратувала” уже своїм існуванням: він відчував “неопрятные, несвежие, пожилые” духи, бачив шовкові панчохи свинячого кольору, “слабое, жалкое, ненужное ему тело” [3, с. 42]. Психологічному переродженню героя сприяла звістка про приїзд до одного із мешканців пансіону молодої дружини, в якій він упізнає своє перше кохання.

Екзистенційність сприйняття впливає й на детально виписаний хронотоп твору. Характер художнього часопростору визначений уже в перших сценах твору, коли головний герой роману Лев Глібович Ганін опиняється “затиснутим” у замкненому просторі ліфта зі своїм сусідом Алфьоровим, який убачав символіку в замкненому просторі, “в остановке, в неподвижности, в темноте этой. И в ожидании” [3, с. 36]. Замкнений, герметичний простір ліфта символізує стан російських емігрантів, що опинилися у вимушеній ізоляції та втратили життєві орієнтири.

Хронотоп роману представлений у двох зрізах. Один із них – просторово замкнений пансіон пані Дорн, який населяють представники російської еміграції, що належить до замкненого реального хронотопу і відтворює події у теперішньому часі. Однак ця реальність настільки примарна і крихка, що стає “будинком тіней”, який населяють люди-примари. Головний герой у реальному часі “людина без імені”, оскільки живе за підробленими документами та має несправжнє прізвище. Тобто,

для реальності, яка хоча і наповнена конкретними часопросторовими орієнтирами, характерна оманливістю.

Важливою структурною складовою хронотопу теперішнього є топос Берліну, в якому панують закони реального часу, а простір чітко структурований на вулиці, проспекти, площі. У цьому часопросторовому зрізі мешкають обивателі, чиє існування теж окреслене примарністю. Соціально-побутовий хронотоп, до якого належить топос міста та пансіону, який ґрунтовно виписав автор, знаменує зупинку часу, однак його календарний час продовжує протікати за всесвітніми законами. Соціально-побутовий хронотоп теперішнього у цілому моделює реальний час і реальний простір. Ганін опиняється у замкненому колі і до певного часу не може вийти за межі окресленого простору, хоча й неодноразово намагається (стосунки із Людмилою продовжуються попри бажання їх припинити).

Герметичність, замкненість художнього простору визначає його камерність, статичність, дає змогу глибше проявитися ліричному началу та впливає на часову складову хронотопу (кожен герой живе за своїм індивідуальним часом, для якого характерна швидкоплинність). Ця особливість хронотопу в романі постійно виділяється та є лейтмотивом. “Герметичність” у межах соціально-побутового хронотопу призводить до ізоляції героїв, зводить до мінімуму спілкування між ними. У романі кожен об’єкт чітко відділений та віддалений один від одного і творить індивідуальний всесвіт, особистісну екзистенцію. Жанровою особливістю цього роману є суб’єктивність зображення дійсності, що виявляється у глибокому інтересі до індивідуальних, а не колективних форм свідомості.

Час набуває у хронотопі теперішнього значно більшого значення, оскільки відсутність чи наявність саме його відіграє важливу роль у долях персонажів (Ганін навмисно переводить годинник Алфьорова назад, щоб зустрітися на вокзалі з Машенькою). Думки про незворотність часу не дають спокою персонажам, зокрема, Клара постійно підпадає під вплив подібних роздумів: “Она вспомнила, что старик сегодня опять ездил насчет паспорта, что у него тяжелая болезнь сердца, что жизнь проходит: в пятницу ей исполнится двадцать шесть лет” [3, с. 61]. Останні дні доживає тяжко хворий поет Підтягін, хоча все ще намагається втілити в життя свою мрію – поїздку в Париж.

Дослідники наголошують на існуванні в романі художнього прийому, який передбачає гру з символічним значенням чисел [4, с. 460]. Наприклад, цифра “шість” значима у часопросторі роману (події розгортаються протягом шести днів – з вечора неділі до ранку суботи), що задіює інтертекстуальні зв’язки. Аналогія з біблійним сюжетом про шість днів творення світу підтверджена авторським мовленням, зокрема про Ганіна сказано, що “он был богом, воссоздающим погибший мир” [3, с. 58]. Існування підсвідомої реальності відбувається завдяки деміургічності героя.

Дуальним складником набоковського часопростору є хронотоп минулого, хронотоп ганінських спогадів. Минуле у романі – особлива просторово-часова система, для якої характерна відсутність примарності, вульгарності, невизначеності. Цей простір досить реальний, конкретний, з характерною для нього точністю зображення місця й часу побачень Ганіна та Машеньки. Хронотоп набуває ідилічних рис (идилічний хронотоп вперше виділив М. Бахтін на матеріалі давньогрецької літератури), оскільки перепо-відає історію першого кохання.

Головною складовою ідилічного хронотопу є його незмінність, статичність. Ганін-деміург творить в уяві цілісний світ, що ґрунтується на спогадах, однак не може змінити хід подій чи вплинути на них. В ідилічному хронотопі час завмирає, однак розширюються межі художнього простору. Колористична палітра ідилічного хронотопу різнобарвна. На фоні сірого безрадісного топосу Берліну минуле насичене кольором та проглядається у рожевому серпанку: **“В небольших ромбах белых оконниц были разноцветные стекла: глядишь, бывало, сквозь синее, – и мир кажется застывшим в лунном обмороке, – сквозь желтое, – и все весело чрезвычайно, – сквозь красное, – и небо розово, а листва, как бургундское вино”** [3, с. 73]. Ідилічний простір наповнений спокоєм, затишком та юнацькою закоханістю. Ганін може вільно мандрувати у межах хронотопу минулого, миттєво переміщуватися між топосами. Нерідко ідилічний хронотоп тісно пов’язаний із соціально-побутовим чи накладається на нього. **“Казалось, что эта прошлая, доведенная до совершенства, жизнь проходит ровным узором через берлинские будни. Что бы Ганин ни делал в эти дни, та жизнь согревала его неотступно”** [3, с. 73]. Ідилічний хронотоп ганінського минулого – це світ без майбутнього і теперішнього, це закінчена реальність, що ретардує сюжетний час та впливає на реальний хронотоп.

Центральним образом ідилічного хронотопу є образ Машеньки, що набуває багатозначності. Машенька – це і перше кохання Ганіна, і юність, що вже не повернеться, і Росія, втрачена назавжди. Головному герою в замкненому просторі до певного часу комфортно, однак можлива зустріч із Машенькою дає можливість переглянути своє життя і переакцентувати життєві орієнтири. Герой в останню мить відмовляється від зустрічі з Машенькою та від’їздить у невідомому напрямку. Ідилічні спогади порушують герметичність життєвого кола героя, він виходить за межі просторової площини і мчить до нового простору, щоб почати життєвий цикл спочатку.

Просторовим стрижнем теперішнього та минулого хронотопу є фігура головного героя роману – Лева Ганіна, крізь світовідчуття якого проглядаються два світи. У реальному світі, маючи величезний життєвий потенціал, герой занепадає. Герметичність простору призводить до скутості героя, він стає **“вял и угрюм”**, хоча **“еще так недавно он умел, не хуже японского акробата, ходить на руках, стройно вскинув ноги и двигаться, подобно парусу, умел зубами поднимать стул и рвать веревку на тугом бицепсе”** [3, с. 40]. **“Гайка”** героя ослабла, за його словами, він став сутулитися, а вночі, **“наче баба”** не міг заснути. Життєва сила персонажа поволі згасає, однак він отримує новий життєвий імпульс від щасливих марень та передчуття близької зустрічі. Перетин двох хронотопів провокує два просторово-часові феномени: **“перевтілення”** або ініціація, що призводить до докорінної зміни суб’єктом системи координат (зустріч з Машенькою після тифу у Воскресенську та вихід за межі замкненого простору Берліну задля початку нового життя) і **“вічного повернення”** [1, с. 38], циклічних мандрів із однієї реальності в іншу задля наповнення життєвою енергією.

Головним мотивом роману є мотив потягу, який з часом набуває символічних рис і стає уособленням самого сенсу життя. Мешканці пансіону бездумно марнують час, бездарно існують, перебуваючи у спогадах та мареннях. Образ потягу, що проходить повз пансіон, є символічним відтворенням динамічного часу, який не характерний для топосу пансіону. **“Окно его выходило на полотно железной дороги, и потому возможность уехать дразнила неотвязно”** [3, с. 41]. Саме потяг пов’язує два полярні світи:

минуле і сучасність, зокрема, прощання Ганіна й Машеньки відбулося саме на вокзалі. Не випадково після спогадів герой наче прокидається від звуків реально “пролітаючого” повз пансіон пані Дорн потягу. Цей образ об’єднує хронотоп минулого і сучасного, стає тим рятівним засобом, що допомагає розірвати замкнене просторове коло. Потяг дає змогу не лише переміщуватися із однієї просторово-часової площини в іншу, але й є символом швидкоплинності життя та метафорою сучасності загалом.

Стильовою особливістю роману є його психологізм, що пронизує всі шари художнього простору, зокрема, простір оніричний, що задіює підсвідомість персонажа. У романі багато місця відведено потоку свідомості головного героя, його мандрям в ідилічній реальності. Ганіг часто опиняється в оніричному стані, що виявляється передовсім у снах, страхах, раптових передчуттях чогось таємничого та невідворотного, і перебуває ніби поза часом і простором, поза минулим і теперішнім. “Это было мучительное и страшное состояние, несколько похожее на ту тяжкую тоску, что охватывает нас, когда уже выйдя из сна, мы не сразу можем раскрыть, словно навсегда слипшиися веки” [3, с. 47]. **Цей художній простір вибудований лише у свідомості головного героя, трансцендентний, недоступний для розуміння, викликає душевний неспокій.** Перебування героя у цій площині вивільняє незатребувані душевні сили організму та допомагає звільнитися від статичної реальності, що не давала розвиватися особистісному хронотопу.

Тобто, хронотоп у “Машеньці” В. Набокова відіграє визначальну роль, оскільки впливає на жанрове наповнення твору. Жанр роману визначаємо як психологічно-біографічний роман-спомин, для часопростору якого характерна дуальність: поєднання двох антитектичних часопросторів (теперішнього (соціально-побутового) і минулого (ідилічного)). Провідними мотивами художнього простору роману є мотиви ностальгії, туги та мотив потягу, що є просторовим стрижнем та поєднує дуальні хронотопи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Морозов Д. В.* Художественное время и пространство в русскоязычных романах В. Набокова 1920–1930-х годов: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.10.01.02 “Російська література” / Д.В. Морозов. – Кострома, 2007. – 17 с.
2. *Ерофеев В. В.* Русская проза Владимира Набокова / В. В. Ерофеев // Набоков В. В. Собр. соч. в 4 т. Т. 1. – М. : Правда, 1990. – С. 3–32.
3. *Набоков В. В.* Собр. соч. в 4 т. Т. 1. / В. В. Набоков. – М. : Правда, 1990. – 415 с.
4. *Набоков В. В.* Романы; Рассказы / В. В. Набоков; [сост., вступ. ст., коммент. М. А Стрельниковой]. – М. : Дрофа: Вече, 2005. – 477 с.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

CHRONOTOPE FEATURES IN VLADIMIR NABOKOV'S NOVEL "MARY"

Tetiana Kushnirova

*V. Korolenko National Pedagogical University of Poltava,
2, Ostrohradskyy St., Poltava, 36003,
e-mail: ku_ta@rambler.ru*

In the article the genre-stylistic features of V. Nabokov's novel "Mary" are traced, in particular the function of chronotope in the genre content of the novel. We consider the genre content, narrative structure, determined by genre and style of the dominant. We analyze this time-space (social and domestic, personal) and time-space of the past (idyllic) that combines the image of the protagonist. Motivic structure is analyzed the work: the theme of loneliness, boredom, alienation, train. The features of individual style of writer are selected in the article, and their connection with literary traditions.

Key words: genre, style, chronotope, dominant, literary tradition.

ОСОБЕННОСТИ ХРОНОТОПА В РОМАНЕ ВЛАДИМИРА НАБОКОВА "МАШЕНЬКА"

Татьяна Кушнирова

*Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленка,
ул. Остроградского, 2, г. Полтава, 36003,
e-mail: ku_ta@rambler.ru*

Рассмотрено жанрово-стилевые особенности романа В. Набокова "Машенька", в частности функция хронотопа в жанровом наполнении романа. Выделено жанровое содержание, нарративную структуру, определено жанровые и стилиевые доминанты. Проанализировано хронотоп настоящего (социально-бытовой, личностный) и хронотоп прошлого (идиллический), которые объединяет образ главного героя. Исследовано мотивную структуру произведения: мотив одиночества, тоски, отчуждения, мотив поезда. Выделено особенности индивидуального стиля писателя, а также связь с литературной традицией.

Ключевые слова: жанр, стиль, хронотоп, доминанта, литературная традиция.